

Tranzicijske muke po selu u zrcalu *Sociologije sela* (*Sociologija sela*, 1987. - 1998.)

Maja Štambuk

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar (u mirovini), Zagreb, Hrvatska
e-mail: Dr.maja.stambuk@gmail.com

SAŽETAK Razdoblje između 1988. i 1998. godine, često ga posve točno nazivamo tranzicijskim, po mnogočemu je najzanimljivije vrijeme u pedeset godina života časopisa. To je razdoblje koje su obilježile promjene društveno-gospodarskog sustava, statusa granica, potom rat, okupacija i razaranje te konačno mir i razumno očekivanje boljeg. Ispod površine selo u tom vremenu doživljava pripremu svoje tranzicije i potom tranziciju koja je, zadana postojećim obilježjima i bez prikladne pripremljenosti, trajala dulje od potrebnog i koja u najvećem dijelu ruralnoga nije uspjela u tom vremenu ostvariti bitne pomake prema modernom. Kontinuirano se u časopisu piše o krizi hrvatskog sela, njegovoj transformaciji, uvijek novim problemima itd. a časopis, osobito u tekstovima koji se temelje na originalnim ili sekundarnim empirijskim podacima, poput znanstvenog kroničara iz godine u godinu prati mijene, osobito one društvenog karaktera. Seljaci, nositelji seoske društvenosti, prate promjene u globalnom društvu i postupno se transformiraju, ne mijenjajući, nažalost, osnovne materijalne pretpostavke za razvojni iskorak.

Ključne riječi: uredničko razdoblje, *Sociologija sela*, tranzicija, kriza hrvatskog sela, razvoj.

1. Uvod

Jedna od važnijih funkcija svakog časopisa jest da koliko je moguće promptno objavljuje rezultate istraživanja ili analiza. Kad su u pitanju društveni časopisi, osobito sociologijski, često se misli da brzina objavljivanja rezultata o društvenim, gospodarskim, kulturnim procesima i fenomenima koji su relativno spori, inertni, pa čak i „nevidljivi“ u određenom istraživačkom trenutku, i nije toliko važna. A zapravo je vrlo važna! Jer važno je ustanoviti u kojem vremenu i na kojim se temeljima, pretpostavkama te unutar kojih društvenih, gospodarskih i kulturalnih okvira počinju oblikovati novi procesi, novi fenomeni, novi okviri i s kojeg su ih aspekta istraživači, prije ostalih, identificirali. Važna je njihova argumentacija, odnosno, koliko je moguće, cjelovit uvid u poželjnost ili nepoželjnost procesa te relativno lako iščitavanje da se neke sastavnice mogu izostaviti, preusmjeravati, korigirati, a da se neke druge mogu poticati. I to što prije to bolje. Naravno, društveni bi prostor za ove namjene trebao biti kontinuirano istraživani, s jedne strane, te bi morao podrazumijevati mini-

malno povjerenje glavnih društvenih aktera u znanost i znanstvenike, s druge strane. I to je ono što nam je manjkalo i danas sve više manjka. U razdoblju unutar kojeg se dogodio povijesni hrvatski društveno-gospodarski preokret bilo je za očekivati da će se strateški interes novog poretka usmjeravati prema oporavku krhkog ruralno-agrarnog sektora kojemu socijalistički poredak nije predviđao budućnost i koji nikad nije bio oslonac propaljoj vlasti, pa ni na njezinom kraju. Očekivano je bilo i da će upravo ruralni prostor koji je osobito teško stradao u Domovinskom ratu biti jedan od važnijih ciljeva obnove i revitalizacije. A to se nije dogodilo. Hrvatska obiteljska poljoprivreda postaje formalno nositelj poljoprivredne proizvodnje i gospodarski temelj ruralnog razvoja, ali više na deklarativnoj razini nego u stvarnosti. A sa selom kao da ne znamo što hoćemo.

Sociologija sela, prvi hrvatski sociološki časopis, uvijek je revno analizirala fenomene i procese koji su se odvijali u seoskom društvenom prostoru. Bavila se problemima kojima je hrvatsko selo bilo bremenito, ali je također predmnijevala buduće procese i probleme. Razdoblje u kojem sam ja bila glavna urednica (1987.-1998.) bilo je iznimno dinamično u političkom i društveno-gospodarskom smislu. Ukratko, bilo je to razdoblje kada su se silnice društvenih i političkih promjena počele zgušnjavati, nakon toga slijedila je politička odluka o odvajanju Hrvatske iz Jugoslavije, a odmah potom ratno razdoblje i poraće kada je trebalo sačuvati stečenu nezavisnost i nastaviti ionako zakašnjele modernizacijske procese dodatno usporene ratom i pojedinim neprikladnim političko-pravnim i gospodarskim rješenjima.

„Moj“ pregled sadržaja časopisa u ovim razdobljima temelji se na čitanju onih ruralnih tema koje su naglašeno povezane s osnovnim društvenim, političkim i gospodarskim događajima u pojedinoj fazi.

2. Prema društvenim-političkim i gospodarskim promjenama

U prvom razdoblju nije bilo lako precizno identificirati spomenute silnice promjena i odrediti im eventualni smjer. Pa ipak su na svoj način prepoznate u problemima i temama o kojima se pisalo u časopisu. Jesu li i koliko selo i osobito seljaci kao politički suspektna društvena skupina u socijalističkom poretku, kojoj je bilo suđeno da odumre milom kad već nije uspjelo silom, pridonijeli društvenim i političkim promjenama, ili: koliko su tom procesu, doduše nezaustavljivom, pridodali i svoje energije? Ili se sve ipak odvijalo s njihovim skromnim sudjelovanjem u pripremi „prevrata“? U Domovinskom ratu sudjelovali su masovno.

Prvi svezak koji sam uređivala¹, četverobroj 95/98 1987. g. u 25-oj godini izlaženja časopisa, bio je posvećen temi tehnoloških promjena, ruralnog razvoja i perspektivi seoskih područja. U Uvodniku Milan Župančić ističe da „već duže vrijeme vlada prilična letargija na području istraživanja suvremenih društvenih promjena u selu i

¹ Članovi Uredništva bili su Vlado Cvjetičanin, Josip Defilippis, Ruža First-Dilić, Alija Hodžić, Svetozar Livada, Petar Marković, Vlado Puljiz, Maja Štambuk i Milan Župančić

agraru“ (str. 3). Ne navodi razloge tome, ali spominje sve slabiju komunikaciju među ruralnim sociolozima, agrarnim ekonomistima i drugim srodnim stručnjacima koji se bave selom (pritom se misli na ukupan jugoslavenski prostor). Sve to nesumnjivo ukazuje na sve manje interesa i sve manje financijskih sredstava za znanstvena istraživanja sela. Nema istraživanja, pa dolazi u pitanje i struka i časopis. Puljiz konstatira da je ruralna sociologija „u ozbiljnoj krizi“ te nastoji motivirati malu znanstvenu zajednicu da krene „u nove istraživačke poslove, kao bismo društvu pomogli u traženju rješenja za prevladavanje stanja stihijnosti i blokade koje je danas prisutno u selu i agraru“ (1987.:16). Uporište krize vidi u urbano-industrijskom segmentu koji je „dosad bio pod dopingom dodatnih akumulacija, kao što je bila ona koja se izvlačila iz sela...“. Kriza se prelila u selo, i kao sama kriza ali i kao potreba za podrškom onim stanovnicima grada koji žive samo od zaposlenja u nepoljoprivredi. Javlja se i direktna razmjena između sela i grada koja je zaobilazila službeno tržište poljoprivrednih proizvoda.

Istovremeno se nude i tehnološke inovacije u poljoprivredi, koje seoska društva sporo prihvaćaju (i zato što su izostale sve vrste potpora), ali koje itekako utječu na autarkičnost seoske zajednice koja se sporo mijenja i na svoj način prilagođava novome. Modernizacijski dosezi koji se sa svih strana šuljaju prema selu ne uspijevaju vidljivo mijenjati seosku sredinu. I dalje su seljaci loše organizirani, tehnološki neobučeni, bez nužnih znanja o modernoj poljoprivredi. Mladi odlaze, manjka brige oko ujednačenog razvitka cijelog nacionalnog teritorija. Ondje gdje se „približio“ neki industrijski objekt, kao slabašni znak da se razmišlja o decentralizaciji, u pravilu se radi, kako kaže Cifrić (1987.), „o paradigmi agresivnosti spram prirode“ (str. 37) koja sa sobom osim vrijednosti paradigme rasta nosi tendenciju destruktivnosti prirodnog. Cifrić u našu sociologiju uvodi ekološku dimenziju i ustrajno inzistira na važnosti prostornog planiranja ne samo grada već i sela. Smatra to jedinim načinom da selo postane „radno i životno atraktivnijim i humanijim za čovjeka“ (str. 37), upozoravajući da su industrijske zemlje Zapada i SAD već prošle fazu intenzivnog povratka u seoski prostor (ne radi se o povratku selu u smislu obnavljanja tradicionalnih vrijednosti, pa ni bavljenja poljoprivredom), a da mi još uvijek držimo presegljavanje u grad smjerom koji valja podržavati. Cifrić, analizirajući koncepciju Prostornog plana Hrvatske s aspekta planiranja seoskih naselja, smatra da smo „okrenuli leđa budućnosti“ (isto, str. 41). Pisalo se također o mješovitim gospodarstvima i analizirali su se uzroci porasta njihova udjela u hrvatskom selu (Cvjetičanin, 1987.).

U jubilarom 100-tom broju (99/100), u 25-oj godini izlaženja časopisa, objavljeno je 13 tekstova u „Aktualnoj temi“ posvećenoj problemima i perspektivama sela. U kratkom predgovoru aktualnoj temi Uredništvo je sebi dalo zadatak da časopis održi i poboljša „usprkos krizi koja posvuda vlada i koja nije mimoišla *Sociologiju sela*“ (br. 99/100, str. 3). Spominju se velike promjene koje je jugoslavensko selo doživjelo i preživjelo te novi problemi s kojima se selo suočava. Sretni smo konstatirali da selo nije nestalo, nego se transformiralo. Doduše, i u Europi su već dva desetljeća prije toga bile u opticaju ideje o kraju seljaštva (Mendras, 1967.), ali u našem slučaju ne treba zanemariti višedesetljetni politički, društveni i gospodarski odnos prema toj društvenoj grupi, kao i prema ostalim privatnim poduzetnicima. Oni su u tom opsegu opstali, pored ostalog, i zato što država nije bila u stanju organizirati neke

važne funkcije nužne za zadovoljavanje svih svakodnevnih i životnih potreba stanovništva. Osim toga, kriza koja je započela početkom 80-ih godina i koja, kako to navodi Puljiz (1988.:16) traje i u vrijeme izlaska 100-tog broja, nije ni bila pogodni okvir za neke mijene u položaju seljaka i, povezano s njima, sela. Puljiz (1988.:19) smatra da država u agrarnoj politici praktično odustaje od suštinskih promjena i da agrarna politika slijedi opću razvojnu stihiju. Prvenstveno urbana i industrijska kriza, bez razvojne vizije, ublažava se upravo poljoprivrednom proizvodnjom na malim ali mnogobrojnim seljačkim gospodarstvima i nezaobilaznom solidarnošću seoskog svijeta unutar obiteljske i prijateljske zajednice. Sve je manje seljaka, a sve veći broj prosječno sitnih poljoprivrednih gospodarstava. Osim što se seljačka populacija smanjuje, ona i stari, a obiteljsko se zanimanje sve rjeđe nasljeđuje. Potomci se sve više školuju, pa i za poljoprivredno zanimanje, ali i napuštaju sela. U selima je sve više nepoljoprivrednika. Ovih godina, krajem 80-ih, časopis se, odnosno sociologija sela u Hrvatskoj, sve manje bavi poljoprivredom, obiteljskim gospodarstvima, poljoprivrednim, poslovima, poljoprivrednim obiteljima. Sve se više okreće drugim, neagrarnim ili agrarnim temama u širem smislu. To su, primjerice, društveni razvoj, socijalno-demografske promjene, društvena uloga drugih društvenih struktura i drugih djelatnosti, životni standard, nejednakosti u selu, mješovitost, cirkulacija radne snage, vanjske migracije, ali i odnos SKJ prema seljacima i obrnuto. Zanimljivi su podatci koje iznosi Cifrić (1988.:164) o broju seljaka članova SK: on se kontinuirano smanjivao, ne samo kao posljedica deagrarizacije već i zbog unutarpartijske politike koja je marginalizirala seljaštvo te za seljake nezanimljivim sadržajima partijskog rada. Magdalenić (1988.:169) iznosi podatak „da su seljaci relativno zastupljeniji među onima koje se isključuje iz članstva, negoli među onima koji članstvo napuštaju samovoljno, iz čega se izvodi zaključak da se prema seljacima postupalo strože“. I ukupno se članstvo od 1983. godine počelo osipati. Magdalenić kao mogućnost ostavlja zaustavljanje smanjenja broja svih članova „u novim okolnostima politizacije stanovništva (bar u dijelu Jugoslavije)“. Isključuje takvu tendenciju među seljačkim članstvom (str. 171).

Spori, ali nezaustavljivi procesi modernizacije postupno su mijenjali sva tradicionalna obilježja sela. Taj je proces bitno utjecao i na temeljnu društvenu znanost - sociologiju, pa se i njen okvir bitno prilagođavao i širio teorijski, tematski i metodološki.²

Slijedio je broj (101/102, 1988.) većinom posvećen kulturi mladih na selu, njihovoj svakodnevnici, stilu života, profesionalnim aspiracijama, socijalnoj mobilnosti, stavovima o zagađivanju okoliša itd. Tematski komplementarni tekst o kulturnoj emancipaciji seljaštva napisao je Hodžić pa na temelju tvrdnji da „je s jedne strane, seljaštvo izgubilo cjelovitost svoga iskustva, a, s druge strane, nije kadro participirati u univerzalnim vrijednostima modernog društva“ zaključuje da je seljačka kulturna emancipacija „nužno partikularna“ (str. 205).

² Ovaj prijelaz s „tradicionalnog“ na „suvremeni“ poziv ruralne sociologije u zapadnoeuropskim zemljama (Jollivet, 1997.) odvijao se nakon Drugoga svjetskog rata, usporedno s promjenama u selima i poljoprivredi. U Hrvatskoj je započeo tek osamdesetih godina 20. stoljeća.

Zanimljiv nalaz na temelju istraživanja profesionalnih aspiracija mladih u selu iznose Brkić i Kušan (1988.:285). Prvo, u prvim dvjema istraživanim generacijama (rođeni 1943.-1952. i 1953.-1962.) opada udio mladih koji ostaju u poljoprivredi, dakle mladi su se okrenuli prema nepoljoprivrednim djelatnostima, što svakako, među ostalim razlozima, govori i o društvenom i gospodarskom položaju obiteljske poljoprivrede. Međutim iduća generacija (rođeni 1963.-1972.) pokazuje povećano zanimanje i za poljoprivredu i za život u selu. Zašto? Autori, ne isključujući puno širi mogući splet okolnosti, nude dva razloga za ovu, kako kažu, „neuobičajenu pojavu“ i to: povećanje troškova prehrane u strukturi obiteljskih troškova zbog „dugogodišnje privredne krize“ a drugi razlog su „velike teškoće u zapošljavanju mladih ljudi izvan gospodarstva“ (isto, str. 289).

U 1989. godini³ objavljena je monografska studija o Jalžabetu (Hrženjak i sur.), jedna od rijetkih monografija nekog sela ili kraja. U hrvatskoj ruralnoj sociologiji još uvijek manjka istraživanja pojedinog sela ili manjeg ruralnog kraja.

Na samom kraju ovoga broja Puljiz objavljuje tekst o ruralnoj sociologiji (1989.) i analizira uzroke i posljedice zastoja u razvoju ove znanstvene discipline. Među ostalim ističe i sve veće jačanje republika i pokrajina u Jugoslaviji i oblikovanje manjih znanstvenoistraživačkih prostora te cjepkanje ruralnosociologijskog znanstvenog kadra (str. 137). Dodatno, slabljenju položaja društvenih znanosti pridonijela je i „društveno-ekonomska kriza koja je izbila u osamdesetima“ (str. 137), koja je itekako djelovala na razvojne tendencije u selu. Kao dominantni društveni i gospodarski fenomen Puljiz navodi jačanje i stabilizaciju mješovitog kućanstva koje prihode crpi s obiteljskog posjeda i prihoda iz nepoljoprivredne djelatnosti. S ovim društvenim slojem uistinu se oblikuje proces modernizacije ruralnog svijeta.

U nastavku godine objavljen je broj 105/106 u kojem se tiskaju tekstovi na već započetu temu o aktualnim problemima i perspektivama sela. U ovom su svesku gotovo svi autori iz „ostatka“ Jugoslavije: iz Beograda, Ljubljane, Novog Sada. Kad pišu o Jugoslaviji, zamjetan je isti popis problema u manje-više svim federalnim jedinicama. Kao ni u Hrvatskoj, ni drugdje zemljišni i drugi proizvodni potencijali nisu optimalno iskorišteni, nizak je intenzitet proizvodnje, traži se, diskretno, promjena „kvalitativnog odnosa“ prema privatnoj poljoprivredi. Evidentno je da manjka istraživanja jer se traži da se oblikovanje tog novog pristupa i odnosa temelji na „kompleksnim, sistematskim, kontinuiranim i konkretnim“ istraživanjima (Tomić, 1989.:151). Pirec (1989.) zastoj u razvoju poljoprivrede vidi prije svega u društvenoj, a ne tehničkoj sferi zato što je društveni položaj privatne poljoprivrede „destimulativan“, pa je stoga deagrarizacijski proces jači od modernizacije poljoprivredne proizvodnje (str. 161). Pokrajac (1989.) aktualizira problem poljoprivrede kao izvora akumulacije, što je osobito važno u nerazvijenim zemljama, te raspravlja o tome treba li ostvarenu aku-

³ Uredništvo je donekle izmijenjeno. Članovi su: Srećko Brkić, Ivan Cifrić, Vladimir Cvjetičanin, Alija Hodžić, Svetozar Livada, Ivan Magdalenić, Maria Oliveira Roca, Maja Štambuk, Milan Župančić

mulaciju reinvestirati u poljoprivredu ili možda negdje drugdje. Činjenica je da se izvlačenje akumulacije iz privatne poljoprivrede realiziralo „neekonomskim načinima“ i to ne smatra sretnim rješenjem. Iako poljoprivreda krajem osamdesetih nije više glavni izvor akumulacije, ipak ostaje upitno akumulira li ova djelatnost još uvijek neka sredstva ili je na djelu vraćanje „duga“ poljoprivredi i investira li se u nju možda akumulacija iz nekih drugih djelatnosti. Petak (1989.) smatra da urgentno valja oblikovati primjeren i cjelovit sistem profesionalnog obrazovanja poljoprivrednika što će pridonijeti razvoju vitalnog privatnog posjeda i ubrzati „izlazak seljaštva i poljoprivrede iz krize“ (str. 235). Naime, rezultati popisa i istraživanja u svim republikama pokazuju da je obrazovna razina jugoslavenskih poljoprivrednika izrazito lošija od obrazovne razine aktivnih nepoljoprivrednika. Ono što tješi jest da prevladava pozitivan stav poljoprivrednika prema profesionalnom obrazovanju.

U 1990. godini *Sociologija sela* objavljuje dva dvobroja i dva zanimljiva tematska bloka. Prvi je o stanovništvu i razvoju Hrvatske (107/108), a drugi (109/110) o socijalnoekološkim aspektima ruralnog razvoja. Wertheimer-Baletić i Gelo (1990.) iznose i analiziraju podatke o kretanju stanovništva Hrvatske od 1857. do 1981. godine (1990.:1). Od niza vrlo značajnih podataka u ovom pregledu izbor pada nužno pada na svega nekoliko. „U poslijeratnom razdoblju 1948-1981 stanovništvo Hrvatske raste sporije nego u drugim republikama i pokrajinama: povećalo se za 21,7% (u Jugoslaviji za 41,6%), a udio se stanovništva Hrvatske u ukupnom stanovništvu Jugoslavije smanjio od 23,9 na 20,5%“ (str.1). Autori upozoravaju na znatne regionalne razlike jer se glavnina stanovništva koncentrira u velikim gradovima i njihovoj okolini. Osim četiri velika grada, s manjim brojem porasta stanovnika tu su i Sisak pa Varaždin. Broj stanovnika u tom analiziranom razdoblju smanjuje se u karlovačkoj regiji, pa bjelovarskoj, zagrebačkim vanjskim općinama i, na kraju, najviše u gosićkoj regiji. Autori upozoravaju na potrebu smanjivanja velikih regionalnih razlika i ističu da ovakva demografska situacija „zahtijeva nužno respektiranje demografskih trendova, posebno migracijskih tendencija prilikom koncipiranja dugoročnih planova regionalnog razvoja Hrvatske“ (str. 15).

Jedan od uzroka nemalih regionalnih nejednakosti jesu migracije. Lajić i Šterc (1990.:19) zalažu se za ravnomjerni regionalni razvoj koji bi „trebao postupno ublažavati negativne aspekte migracijskih pravaca“ (str. 19). Svakako očekuju da će „u tom smjeru djelovati i već djelomično iscrpljen migracijski kontingent stanovništva“, ali i apsorpcijski potencijal imigracijskih krajeva koje je osiromašila postojeća društvena kriza. Emigracijska područja u pravilu pripadaju prostoru dominantno ruralnih obilježja. Stoga je liječenje uzroka i posljedica migracijskih tokova prvenstveno nacionalna strateška zadaća.

Nejašmić (1990.) potvrđuje da su depopulacijom najviše zahvaćena ruralna naselja: čak 88,5% sela gubilo je stanovništvo u vremenu između 1953. i 1981. godine. Dakle proces demografskog propadanja hrvatskog sela dugotrajan je proces koji je iznimno teško zaustaviti i potaknuti bilo kakav razvoj, osobito ako pritom još nema punu društvenu pažnju. Malobrojni narod koji ostaje u selima sam po sebi „postaje ograničavajući činilac daljnjeg razvoja“ (str. 47). Nejašmić zaključuje da „depopulacija u Hrvatskoj ima značajke općedruštveno štetnog procesa“ (str. 47). Zapošlja-

vanjem seosko-seljačkog stanovništva u nepoljoprivredi, prvenstveno u industriji, mijenja se socijalna slika sela. Ona „postaje složenija, iako su, zbog općenito niske obrazovne i kvalifikacijske razine, dominantni nekvalificirani radnici, pa oni, uz seljake, čine okosnicu seoske socijalne stratifikacije“ (Štambuk, 1990.:74). Bejaković 1990. g. pred politikom zapošljavanja vidi vrlo složene zadatke, ne nagoviještajući porast nezaposlenosti iako u svom članku spominje dugotrajnu krizu. Stoga, da bi se zadovoljile potrebe gospodarstva za radnicima, jer sve demografske pretpostavke govore u prilog smanjenju ponude radno aktivnog stanovništva, bit će nužno, prema Bejakoviću, „racionalizirati rad već zaposlenih“, „zaposeliti rezerve radne snage“ te dodatno „međurepubličkom imigracijom“ privući nove radnike (str. 96).

Spomenuti drugi svezak objavljen 1990. bavi se socijalnoekološkim aspektima ruralnog razvoja. U uvodnom članku Cifrić (1990.:151) najavljuje nov predmet sociološkog istraživanja: „socijalno osmišljavanje života u ruralnim sredinama uz respektiranje novih ekoloških kriterija“ (str. 151) i predlaže teme i probleme za nova istraživanja. Ruralni svijet sve je ugroženiji, stoga valja racionalno djelovati na svim razinama, uključivo sa znanstvenom. Cifrić predlaže da se ta znanstvena disciplina nazove ekologija ruralnih sredina (str. 158) te da bude interdisciplinarna. Znanstveni pristup, teorijski i metodološki ovisi o tome koji se problem istražuje. Ono za što se zalaže Cifrić posve je odustati od tipa razvoja koji bi selo preobrazio u grad i ponuditi viziju, pa i utopijskog karaktera, koja će smjelo razmišljati i eksperimentirati u praksi da bi se došlo do poželjnog oblikovanja naselja i optimalne uporabe razvojnih resursa (str. 159).

Defilippis (1990.) smatra da je seoska sredina „zapoštljeni segment privrede i društva“, da se razvija bez plana, pod utjecajem urbanih vrijednosti (str. 161). Ovakvim razvojem ponovit će se poteškoće i krize razvijenih zemalja, i društvene i prostorne i ekološke, umjesto da se osmisli novi put seoskog napretka. U tom smjeru Defilippis poziva da se izradi strategija razvitka seoske sredine.

Potrebu za novim okvirima ruralne razvojne strategije obrazlaže i Barbić (1990.). Ona nudi redefiniciju ruralnosti i piše o „novojoj“ ruralnosti koja je sastavljena od ovih komponenti: seoski prostor kao prostor života i rada, selo kao zajednica seljana i seljačka obitelj. A u središtu je seljak „koji se u odnosu s prirodom pojavljuje istovremeno kao njezin korisnik i čuvar“. Nasuprot fordističkom pristupu, „novi“ seljak ne postupa samo brinući o prihodu, već uvažavajući prirodu kao ravnopravnog sudionika, vodeći računa o njezinoj „ranjivosti i osjetljivosti na pretjerivanja svake vrste“ (str. 173). Barbić smatra da bi na ovim komponentama valjalo izgraditi novi koncept ruralnosti koji bi poslužio kao osnovica za izradu ruralnih razvojnih strategija (str. 180).

Čiček (1990.), među ostalim, kritizira prostorne planere koji se bave samo gradskim naseljima, a posve su zanemarili selo, seoski prostor i seosko stanovništvo (str. 257).

3. Razdruživanje, osamostaljenje

Hrvatska je nakon referenduma održanog 19. svibnja 1991. godine proglasila razdruživanje od Jugoslavije (25. lipnja 1991.), prolongirano tri mjeseca zbog moratorija koji je tražila međunarodna zajednica. *Odlukom o raskidu državnopravnih sveza* Hrvatski sabor prekinuo je preostale veze s Jugoslavijom (8. listopada).⁴ Hrvatska je odsad neovisna i međunarodno priznata zemlja zasnovana na modelu političkog pluralizma, prihvaća načela zapadnoga demokratskog društva koje se temelji na privatnom vlasništvu i tržišnom gospodarstvu. Na povijesnoj je prekretnici.

U četverobroju *Sociologije sela* za izdavačku 1991. godinu više nema Savjeta u kojem su bili predstavnici svih republika i pokrajina Jugoslavije. Iz dosadašnjeg pregleda sadržaja časopisa vidljivo je da već dugo nema istraživanja, da su podatci Popisa stanovništva iz 1981. „potrošeni“; u takvim uvjetima uredništvo nastoji sačuvati kontinuitet časopisa pa i tako tankim brojem od 121 stranice.⁵

U ovom svesku objavljeno je nekoliko raznorodnih tekstova, neki s nastojanjem da se sažme aktualno stanje hrvatskog sela i poljoprivrede posebno. Štambuk (1991.) piše o društvenim mijenama ruralnog prostora Hrvatske i obilježjima s kojima hrvatska poljoprivreda i selo ulaze u novo razdoblje hrvatske državnosti. U ruralnom prostoru sve je manje stanovnika, smanjen je broj poljoprivrednog stanovništva, smanjen je (iako gotovo neznatno) broj poljoprivrednih obiteljskih gospodarstava i, ono što je razvojno osobito nepovoljno, smanjena je i prosječna površina ovih gospodarstava. Trend je i smanjivanje ukupne površine poljoprivrednog zemljišta. Svi ovi pokazatelji inače su vrlo inertni kad su u pitanju promjene. Stoga je lako bilo zaključiti da se u idućem razdoblju teško može očekivati poboljšanje agrarne strukture. Što se tiče društvenih pokazatelja, Štambuk na prvom mjestu spominje seljake-radnike koji se u nas kasno pojavljuju, ali je zato brz porast njihova udjela u aktivnoj populaciji. „Novih“ je stanovnika manje nego drugdje po Europi. Pojavljuju se u ruralnim okolicama većih gradova, a u mnogo manjem broju u udaljenijim krajevima. Utoliko je njihov utjecaj na ruralnu socijalnu dinamiku relativno slab.

Na nužnost projekta revitalizacije sociodemografski depresivnih područja, a ona čine petinu depopulacijom zahvaćenih naselja i sva su ruralna, ukazuje u svom članku Nejašmić (1991.). Polazi od činjenice da su društveno-gospodarski i demografski razvitak uzročno-posljedično povezani i u tom smjeru vidi mogućnost prevladavanja nepovoljnih trendova. Cilj je ravnomjerno razvijati sve regije, a to „znači da valja zagovarati koncept gospodarstva koji će u prvi plan staviti male i srednje gospodarske strukture“. Naravno, koncept je mnogo širi i, osim gospodarstva, uspješan proces revitalizacije podrazumijeva i „plansko rasprostiranje društvenih ustanova (i druge infrastrukture) koje bi stanovništvu osigurale barem temeljne civilizacijske tekovi-

⁴ Inače, nadnevak 15. siječnja se obilježava kao spomendan - Dan međunarodnog priznanja Republike Hrvatske jer su Hrvatsku 15. siječnja 1992. priznale sve zemlje EU.

⁵ Broj stranica smanjen je i zbog smanjene veličine slova ne bismo li tako zaštedjeli na papiru. Mijenjamo i tiskaru zbog uštede.

ne...“ (str.12). Revitalizacija je moguća jedino u sklopu cjelovitog razvitka. Nejašmić zaključuje članak sljedećom rečenicom: „Predočena slika moguće revitalizacije depopulacijskih (seoskih) područja Hrvatske traži, očigledno, mnoge bitne promjene i u društveno-gospodarskom ustrojstvu. A to nije nimalo lak ni brz zadatak!“ (str. 21). Župančić (1991.) u svom tekstu analizira neke od glavnih dimenzija procesa preobrazbe seljaštva i modernizacije njihovih gospodarstava. Iznosi podatke i tendencije koje su bitne za uvid u stanje obiteljske poljoprivrede u razdoblju neposredno pred osamostaljenje Hrvatske i očekivanu potrebu da se u novim okolnostima formuli- ra sasvim drukčija poljoprivredna politika. Župančić uviđa da je dugotrajna kriza osamdesetih godina „na nov način aktualizirala probleme seljaštva i sela“ (str. 49). I nastavlja: „U krizi se ponovo ‘otkriva’ značenje zemljišnog posjeda, potiče se orijen- tacija na bolje korištenje raspoloživih resursa u selu, ali jača i društveni pritisak na poljoprivredu kojoj se pokušava nametnuti uloga ‘opskrbnika’ stanovništva po po- voljnim uvjetima (podcrtala M. Š.). No neovisno o društvu i trajanju krize, deagrari- zacija se nastavlja, tako da je klasično seljaštvo uglavnom nestalo“ (str. 49). Moderne poljoprivrede u privatnom sektoru poljoprivrede uglavnom još nema, tako da nema tko zamijeniti neefikasnu seljačku proizvodnju na sitnim gospodarstvima. Poželjnu mrežu modernih gospodarstava nitko ne podržava, još uvijek se poduzetniji seljaci teško odlučuju na taj korak. Tome svakako pridonose ustrajne ideološke predrasude prema seljaštvu, pa je tako još uvijek vrijedio zakon donesen 1953. godine prema kojem je ograničen obiteljski poljoprivredni posjed na 10 ha. Taj je zakon dugotraj- no proizvodio teško popravljive posljedice po agrarnu strukturu.⁶ Pa tako se i 1981. (u odnosu na 1971.) smanjuje broj gospodarstava svih posjedovnih kategorija, osim one do 1 ha koja se znatno povećava. Broj najvećih gospodarstava, onih iznad 10 ha, najviše se smanjio. Prosječno gospodarstvo od 3,3 ha ima prosječno 7 parcela prosječne veličine 0,47 ha (str. 52).

4. Ratno razdoblje i tranzicijsko poraće

Godine 1991. i 1992. bile su prve godine brutalnog rata⁷ i uredništvo časopisa objavljuje broj 1/2 (115/116) za 1992. g.⁸ posvećen ratu i obnovi. Ruralna područja bila su najizloženija i najviše su stradala. Okupirano je bilo u tom vremenu (početak 1992.) 15.000 km², ili 26% ukupnog nacionalnog teritorija, uglavnom ruralnog. Seosko sta- novništvo čini 2/3 svih prognanika. K tomu, dugotrajna depopulacija, gospodarska zanemarenost, loša agrarna politika učinile su selo ranjivijim i neotpornijim nego je trebalo biti. Ratna su razaranja golema - od uništenih polja, izgubljene ljetine, otete ili poubijane stoke, uništene ili otete mehanizacije, popaljenih ili iskrčenih šuma, za- gađenih vodotokova, preoranih poljskih putova, uništenih vrijednih ekosustava pa

⁶ Ukinut je 1989. godine

⁷ Prema mišljenju povjesničara D. Marijana, kao početak rata treba uzeti 14. svibnja 1990., dakle nadnevak kad je JNA počela s razoružanjem Teritorijalne obrane SR Hrvatske. Hrvatski tjednik, elektronsko izdanje. Objavljeno 7. svibnja 2013. u 17:00

⁸ Članovi su Uredništva: Ivan Cifrić, Josip Defilippis, Vlado Puljiz, Maja Štambuk, Milan Župančić

do popaljenih i opljačkanih kuća, crkava, drugih kulturnih objekata, matičnih knjiga. Broj prognanih i ubijenih golem je. Nije bilo izvjesno koliko će rat još trajati, ali bilo je jasno da će obnova sela, otklanjanje ratnih posljedica, revitalizacija i preustroj poljoprivrede, obnova cjelokupne tehničke, socijalne i gospodarske infrastrukture, povratak raseljenih trajati dugo i da će biti skupa. Cilj Uredništva bio je potpomoci projekt i proces obnove nastojeći ga osvijetliti s aspekta društvenih znanosti. (*Uz broj o ratu i obnovi*).

Cifrić (1992.) u svom tekstu govori o budućnosti i potrebi da se pri projektiranju obnove i razvitka uvijek ima jasna slika seoske budućnosti, s osnovnim ciljem da se „obnovi život“ i „poveća boljitak kakvoće života“ (str. 2). Da bi se općenito modernizirao život, Cifrić navodi neka od načela na kojima bi obnova trebala počivati: što manje ulagati u staro, misleći pritom na zastarjele tehnologije, i uvoditi moderne tehnologije; voditi brigu o održivosti razvoja; kvalitativno mijenjati uvjete a time i način života itd. Riječju, Cifrić se zalaže za takvu obnovu koja bi u sebi sadržavala i sve uvjete za kvalitetan i održiv razvitak. Cijeli taj projekt planirao bi se i ostvarivao u suglasju s javnošću.

O obnovi poljoprivrede i poljoprivrednih gospodarstava pišu Stipetić, Vajić i Novak (1992.). Oni se također zalažu za obnovu koja će „u skladu s nalazima najnovijih istraživanja seoskog socijalnog i gospodarskog razvoja“ biti u funkciji prosperiteta hrvatskog sela i poljoprivrede (str. 7). Autori iznose i procjene gubitaka i troškova obnove. Predlažu i prioritete obnove temeljene na načelu da se najprije mora ulagati ondje gdje će se sredstva brzo vratiti. Sljedeće je načelo da investicije u obnovu proizvodnje moraju imati prednost pred obnovom stambenog fonda. Takav redoslijed obrazlažu time da će samo obnova poljoprivredne proizvodnje osigurati stanovništvu hranu i sredstva za obnovu kuća. Što se tiče obnove seljačkih gospodarstava, gospodarskih zgrada na seljačkim imanjima, autori predlažu da „u vrijeme kada nema političkih ili društvenih ograničenja za brži napredak suvremenih seljačkih gospodarstava“ (str. 13) obnovu treba planirati s ciljem da se hrvatski seljak što prije i uspješnije uključi u međunarodnu razmjenu. Zaključno, autori upozoravaju da će seljačka gospodarstva teško prosperirati ukoliko ih se ne podrži „raznim ekonomskim, socijalnim i političkim mjerama i akcijama na svim razinama društvenog odlučivanja“ (str. 16).

Puljiz (1992.) ratnoj šteti pridodaje i štete nastale neprikladnim modelom razvitka hrvatskog sela od Drugog svjetskog rata do osamostaljenja RH, među ostalim navodi: „unutar 'ostataka seljaštva' nazire se sloj modernih poljoprivrednika“, veličina zemljišta nije se osobito mijenjala odnosno posjedi se nisu povećavali, seoski kolektiviteti su se „više ili manje integrirali u ukupno socijalno tkivo“, ali se pritom „marginaliziralo velike dijelove ruralnog prostora“, „brojna sela teško su stradala u Domovinskom ratu, pa će njihova obnova biti mukotrpana i zahtijevat će znanstvenu pripremu“. Osim ovoga, Puljiz iz dotadašnjeg iskustva zna da će „selo odigrati ulogu amortizera socijalnih potresa“, pa se lako može dogoditi da taj ekonomski pritisak na selo i seljaka odgodi modernizaciju obiteljske poljoprivrede. I zaključuje: „Umijeće upravljanja hrvatskim društvom dobrim se dijelom testira u odnosu na poljoprivredu i selo“ (str. 34).

Kao i drugi autori, Župančić u poslijeratnoj obnovi vidi mogućnost revitalizacije seoskih područja (1992.a). Ta činjenica bolje od svega govori o tome u kakvu je stanju hrvatsko selo. Razvijalo se i favoriziralo grad i gradsku industriju, odlučivalo se iz centra, selo je ostajalo po strani i uglavnom propadalo (str. 37). Taj predložak, pokazuje Župančić u svom tekstu, ne bi trebalo ponoviti ovaj put. Predlaže da se obnova devastiranog sela poveže „koliko je god više moguće, sa smjernicama budućeg razvoja seoskih područja, poljoprivrede i drugih djelatnosti. Ovo nameće potrebu preispitivanja postojeće politike prema selu, naročito preispitivanje dugoročnih i strukturalnih trendova“ (str. 38). Rat je još uvijek činjenica koja svaki plan čini nesigurnim, barem što se tiče polazišnih podataka. Župančić, govoreći o očekivanim brojnim poteškoćama obnove i revitalizacije, najveću neizvjesnost vidi u konzerviranosti posjedovnih odnosa, zbog čega će teško biti pronaći način koncentracije i centralizacije zemljišta što bi povećalo efikasnost velikih gospodarstava (str. 42). Očekuje da će obnova i revitalizacija biti prvorazredni zadatak, da će trajati dugo i da će u tim procesima biti iznimnog izazova za znanstvenike različitih struka.

Budin (1992.) smatra da se, uz rješavanje problema „neposredne materijalne i socijalne obnove poljoprivredne proizvodnje i razrušenih sela“, hitno moraju donijeti mjere koje će u dužem roku poboljšati izrazito lošu agrarnu strukturu. Bez toga nema ni porasta proizvodnje ni međunarodne konkurentnosti. Kao bitne predradnje Budin naglašava novi društveni odnos prema poljoprivredi, zamjenu kvantitativnih ciljeva kvalitativnima kao što su: „politika stabilnosti i pariteta dohotka te stabilnosti ponude i tržišta, promjene u strukturi proizvodnje, skladan regionalni i ruralni razvitak, maksimalna zaposlenost na poljoprivrednom gospodarstvu i u ruralnom prostoru“ (str. 51). Valja rješavati i pitanja loše organizacije poljoprivrede i neorganiziranosti poljoprivrednika. Među ostalim autor spominje „uspostavu mnogo snažnije i suvremene državne poljoprivredne uprave, izgradnju odgovarajućeg sustava permanentnog školovanja i obrazovanja poljoprivrednika te snažne i primjerene savjetodavne službe.“ Tek tada, nakon što se ostvare ove pretpostavke, „možemo krenuti u promjene agrarne strukture, očekujući i pomoć EEZ-a.“

Seferagić (1992.) piše o učincima rata na socijalne odnose, ponajprije o demografskim promjenama nastalim progonstvom, iseljavanjem, većinom iz sela u gradove jer su 2/3 prognanika iz seoskih naselja. Nagla preseljenja stanovnika izazivaju brojne probleme u naseljima doseljenja. Zatajuju mnogi sustavi: komunalni, higijenski, zdravstveni; prenamjenjuju se postojeće društvene institucije i prilagođavaju prihvatlu izbjeglih; pojavljuju se neformalni socijalni sistemi kao nadopuna ili zamjena formalnih jer sve se događa iznenada i problemi nadržavaju postojeću infrastrukturu i organiziranost. Seferagić posebno ističe specifičan način života koji se razvio u skloništimu u Zagrebu gdje se razvija proces socijalne homogenizacije „na principu ‘žrtve’“. Paralelno s ratom društvo se socijalno dezintegrira prema nacionalnoj pripadnosti: Hrvati su na jednoj strani, a Srbi na drugoj. Unutar svake pojedine nacije, pak, na istom principu, jača proces homogenizacije. Neizvjesnost kraja rata ne treba priječiti razmišljanja o budućnosti i prvom zadatku države: obnovi. „Klice tipa razvoja bit će određene već za vrijeme obnove“ (str. 106).

Kolega (1992.) svoj tekst posvećuje budućoj orijentaciji poljoprivredne proizvodnje. Smatra da se hrvatsko poljodjelstvo mora brže prilagođavati kretanju potrošnje, da u ukupnoj strukturi valja naglasak staviti na stočarstvo i to: ovčarstvo, kozarstvo, konjogojstvo, peradarstvo i kuničarstvo te posebne uzgoje: krznaša, gajene divljači, puževa, žaba, riba i marikulture. Također preporuča da treba koristiti sve oblike organizacije poljodjelske proizvodnje: krupna poljoprivredna poduzeća, obiteljska i seljačka gospodarstva, k tome marketinške udruge, koncesijska gospodarstva (str. 111).

Bilušić (1992.) se bavi problemom pretvorbe u ratnim uvjetima i „dokazuje važnost pronalaza optimalnog modela pretvorbe društvenog u privatno vlasništvo“ (str. 113). Dokazuje da su brzina vlasničke pretvorbe i osiguranje trajnog priljeva poduzetničkog kapitala tijekom procesa obnove i razvitka Hrvatske temelji uspješnog prelaska s doktrine negacije kapitala u društvo tržišnog gospodarstva.

Tadić i Tadić (1992.) prenose iskustva zemalja Istočne Europe, zemalja bivšeg istočnog bloka, koja su stekle u procesu preobrazbe njihovih poljoprivreda. Radi se o: Istočnoj Njemačkoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Poljskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Na temelju usporedbe procesa i stanja u poljoprivredi Zapadne Europe, što je cilj koji bi svaka od „istočnih“ poljoprivreda rado dosegla, autori prenose mišljenja i savjete zapadnoeuropskih stručnjaka: optimizirati domaću potrošnju, uskladiti proizvodnju sa zahtjevima tržišta, povećati konkurentnost i povećati izvoz; pretvorba vlasništva; sve tipove poljoprivrednih gospodarstava staviti u isti gospodarski položaj; osigurati velika financijska sredstva; obrazovati poljoprivrednike; reducirati upletanje države, odnosno svesti ga na zakonodavnu funkciju na području vlasništva, reguliranja trgovine, zaštite potrošača, okoliša i dobrobiti životinja; stabilizacija tržišta pojedinih proizvoda, kontrola kakvoće; organizirati istraživanja i poljoprivredne službe; modernizirati prehrambenu industriju, zaštititi okoliš, razviti informacijski sustav i dr. (str. 132).

Brojem 3/4 iz 1992. g. obilježavamo 30-u obljetnicu pokretanja časopisa *Sociologija sela*. Puljiz i Štambuk (1992.) koriste ovu obljetnicu da se osvrnu „na to kako su se promjene u selu i poljoprivredi u pojedinim razdobljima odrazile u časopisu: na teme, njihov prikaz i zastupljenost (str. 207). Objavljena je i prigodna bibliografija. U ovom broju otvorena je rubrika „Svjedočanstva“ u kojoj objavljujemo i prvi tekst o stradanju Lovasa u Domovinskom ratu autora A. Rendulića (1992.), predratnog direktora Poljoprivredne zadruge Lovas.

Godina je 1993., rat još traje, a časopis ide dalje, nudi vrijedne i korisne analize, ideje, pristupe razvoju selu i poljoprivredi. Cifrić (1993.) piše o novom socijalnom kontekstu i novom odnosu prema okolišu koji je primaran „jer je ishodište definiranja razvojnih ciljeva, pa dakle i strategije razvitka poljoprivrede“ koja mora uvažavati cjelovitost ruralnog prostora (str. 1). Više ništa nije kako je bilo, novi su uvjeti života u Hrvatskoj. Strategija razvitka poljoprivrede morat će uvažavati činjenicu da su selo i poljoprivreda pretrpjeli goleme štete, da su cijeli krajevi opustošeni, da je novi položaj poljoprivrede u ukupnom gospodarstvu i da međunarodni kriteriji zaštite oko-

liše vrijede i za nas. U razvijenom svijetu kulminira ekološka kriza što poljoprivredu suočava s novim problemima.

Puljiz (1993.) smatra da, uz već prihvaćeno načelo „održivog razvitka“ i svega što ovo načelo mijenja u odnosu poljoprivrede prema okolišu, valja govoriti i o „socijalno održivom razvitku“, dakle načelu koje u prvi plan stavlja socijalnu zajednicu, s njenom društvenom strukturom, s odnosima među društvenim slojevima i potrebi da se efikasnost ne ostvaruje nauštrb socijalne pravde (str. 12).

Štambuk (1993.) analizira regionalni raspored nekih obilježja hrvatske poljoprivrede, njezinih ljudskih, odnosno radnih mogućnosti. Naslijeđe socijalističkog razdoblja u ovoj djelatnosti i seoskom prostoru vrlo je loše, mnoga su seoska područja izolirana, zapuštena što dovodi u pitanje oživljavanje njihovih prirodnih i ljudskih potencijala. Na državnoj razini velika je neuravnoteženost u rasprostranjenosti seljaka i poljoprivrednih površina.

Defilippis (1993.) za ovaj problem vidi rješenje u integralnom razvitku ruralnih područja koji se temelji „na optimizaciji svih prirodnih, stvorenih i ljudskih resursa“ (str. 35). Osnovni je uvjet za upravljanje takvim razvitkom izgradnja i preobrazba sustava institucija na svim razinama, od lokalne do državne. Zalaže se da hrvatsko selo, koje je posljednjih pedeset godina „bilo na rubu društvenog interesa“ (str. 38), smjestimo u središte razmišljanja, istraživanja i razvojnih napora.

Magdalenić i Župančić (1993.) ispituju što seljaci misle i kako ocjenjuju javne službe u hrvatskoj poljoprivredi. Na popisu savjetodavnih izvora/službi ima starih i novih. „Gospodarski list“, emisija za poljoprivrednike Hrvatskog radija, emisija „Plodovi zemlje“ HRT-a, Javna poljoprivredna savjetodavna služba, Stočarska selekcijska služba, osiguravajuća društva, banke itd. Autori na temelju istraživanja zaključuju „da Republika Hrvatska ima sve jači sloj individualnih poljoprivrednika koji kvalificirano i trezveno mogu suditi o mnogim pitanjima važnim za napredak poljoprivrede“ (str. 62).

Objavljeni su neki podatci Popisa 1991. g. I Župančić (1993.) i Defilippis (1993.a) mogu samo ustanoviti nastavak nepovoljnih trendova. Župančić u „starim“ europskim iskustvima vidi ideje koje bi mogle potaknuti razvoj hrvatskog sela. Prije svega upozorava na promjene u politici prostornog razvoja, što prije svega znači „stimulirati politiku dekoncentrirane urbanizacije, odnosno favorizirati disperzni prostorni razvitak“ (str. 141). Defilippis se žali na posvemašnji manjak empirijskih istraživanja koja bi mogla dati utemeljene odgovore na pitanja o uzrocima sadašnjeg stanja.

U ovom broju objavljen je drugi tekst iz serije „Svjedočanstva“. Batorović i Kraljević (1993.) napisali su priču o Iloku i Iločanima u ratu i progonstvu.

U 1994. g. aktualna tema prvog dvobroja posvećena je Zagrebu i njegovoj okolini. Nejašmić (1994.) piše o populacijskom razvitku grada od sredine 15. st. do danas. U tom dinamičnom procesu doseljavanje je odigralo najvažniju ulogu. Posljednje razdoblje obilježeno agresijom na Hrvatsku „ubrzo je demografska kretanja, što će u kolopletu s drugim činiteljima, potaknuti doseljavanje i povećati stopu rasta broja stanovnika i udio doseljenoga u ukupnom pučanstvu grada“ (str. 1). Štambuk

(1994.) piše o ruralnim društvima u okolini metropole, o Županiji zagrebačkoj utemeljenoj 1992. g. u kojoj je nekoliko naselja (dvadesetak) dobilo status općinskog središta. Jedino naselja uz same granice Zagreba ne gube stanovništvo. Ostala su u izrazitoj fazi dekompozicije. Poljoprivreda je koncentrirana upravo u tim udaljenijim općinama, što dovoljno govori o njenoj profesionalnoj i gospodarskoj privlačnosti. Moguće je pretpostaviti da će osnutak općina u Zagrebačkoj županiji postupno razviti općinska središta, demografski ih stabilizirati, funkcionalno i kadrovski ojačati te da će za okolna naselja predstavljati barem osnovnu logističku podršku u svakodnevnom životu. Ali prije svega, ovaj prilog govori o tome da gradovi u Hrvatskoj (jer ne radi se samo o Zagrebu) ne vode računa o društvenom, demografskom, gospodarskom stanju u svojoj okolini.

Bašić (1994.) na temelju popisnih podataka po mjesnim zajednicama analizira razlike između centralnih zona Zagreba i njegova periurbanog dijela. Podatci o broju poljoprivrednog stanovništva, udio stanovništva bez školske spreme i s nepotpunom osnovnom školom, udio stanovništva s višom i visokom naobrazbom, prosječna površina stana po osobi, prosječna ukupna površina stana, prosječna starost stanova i komunalna opremljenost pokazuju da je periurbani dio grada nižeg socijalnog i ekonomskog statusa, ali i vrlo homogen. Na temelju toga Bašić zaključuje da Zagreb još uvijek relativno slabo utječe na transformaciju okolice.

Jugović i Malić (1994.) analiziraju tok deagrarizacije i deruralizacije u Zagrebačkoj županiji. To je prema nalazima vrlo deagrariziran prostor, s procijenjenim udjelom poljoprivrednog stanovništva od 10-12%. Proces deruralizacije ispraznio je već nekoliko sela u Zagrebačkoj županiji, a dvadesetak ih broji manje od 20 stanovnika. Crnković-Pozaić (1994.) upozorava da je u sektoru poljoprivrede visoka zaposlenost, ali da „se još uvijek, i nakon odbacivanja socijalističkih dogmi“ (str. 69), poljoprivredi na seljačkim gospodarstvima ne posvećuje pažnja ni u ekonomskoj politici ni u razvojnim strategijama.

U ovom broju Penava (1994.) objavljuje *Memento za Tovarnik*.

Drugi dvobroj za 1994. g. objavljuje rezultate istraživanja mlade institucije Javne poljoprivredne savjetodavne službe (osnovane 1991.) s namjenom da posluži novoj konceptualizaciji te službe (samo trajna mijena jest!). Istraživanjem na uzorku vitalnijih seljačkih gospodarstava htjelo se saznati o dosadašnjim iskustvima u kontaktima sa savjetodavnom službom kao i o očekivanjima u budućnosti. Magdalenić, Petak i Župančić (1994.) spominju ovo istraživanje kao prvi izlazak na teren nakon mnogih godina. Nije neočekivano da su seljaci bili najviše zainteresirani za ekonomske uvjete moderne proizvodnje na svojim imanjima, pa su „putem poljoprivrednih savjetnika“ državi uputili i svoja pitanja i svoja očekivanja. Potreba za savjetodavnom službom je neupitna, ali razvojne okvire određuje država svojom agrarnom politikom kojom oni nisu zadovoljni.

U 1995. g. sve je manje tekstova i izlazi četverobroj. Župančić (1995.) razmatra položaj i perspektivu vitalnih gospodarstava koji su nužni za preobražaj hrvatske poljoprivrede. Iz iskustva zemalja EZ-a razvidno je „da su strukturne reforme u po-

ljoprivredi vrlo složene i da traže dugoročno sinkroniziranu agrarnu politiku“ (str.1). S druge strane, i europska iskustva bilježe i negativne posljedice, osobito industrijske poljoprivrede, pa je nužno dobro se upoznati s njima ne bismo li ih izbjegli kod kuće. Uvid u obilježja hrvatske poljoprivrede upozorava na probleme s kojima će se susretati planeri i projektanti razvitka. Teško će biti izbjeći sve zamke nužnih promjena, počevši od promjena u agrarnoj i proizvodnoj strukturi. Poljoprivreda je vrlo osjetljiv sustav i promjene u njoj izazivaju promjene i u drugim segmentima društvenog i gospodarskog okruženja, kao i obrnuto. Svaka neprimjerena intervencija u poljoprivredu može izazvati dugoročno negativne posljedice.

U godini 1996. aktualna tema posvećena je Žumberku, opet jednom ruralnom kraju u neposrednoj blizini Zagreba koji unatoč tome i činjenici da je na samoj granici sa Slovenijom ubrzano propada u svakom pogledu. Jedina ohrabrujuća vijest u vezi s tim jest da je Zagrebačka županija naručila izradu studije o povijesnim, sociodemografskim, kulturnim i gospodarskim pretpostavkama razvitka u Žumberku.

Josip Kel svjedoči o stradanju Koroda, slavonskog sela naseljenog Mađarima.

Slijedi dvobroj u kojem se prenose izlaganja na skupu *Dani bavarske poljoprivrede: razvitak ruralnog područja i obnova sela*. Bavarska vlada financirala je dolazak i angažman svojih stručnjaka za obnovu i razvitak sela i ruralnog prostora. U 1993. godini započeo je projekt obnove sela Mačkovac i Krašić, a Bavarci su dali novac za izgradnju društvenog doma u Mačkovcu i za adaptaciju općinske vijećnice u Krašiću. Prvo je selo bilo razoreno u ratu, a drugo je bilo razvojno zanemareno iz nekih svojih razloga, te je trebalo napraviti plan njihove obnove i revitalizacije. Cilj je bio da se kroz suradnju bavarskih i hrvatskih stručnjaka prenesu iskustva koje obje strane imaju u razvitku ruralnih područja. U okviru ove donirane suradnje održan je i spomenuti skup na kojem su izlagali bavarski i hrvatski stručnjaci.

Završavam svoju uredničku karijeru četverobrojem za 1997. g. I dalje je premalo „nosivih“ znanstvenih istraživanja, puno je lutanja u agrarnoj i ruralnoj politici, a stanje je dodatno otežano i nepripremljenim i netestiranim administrativno-teritorijalnim ustrojstvom Hrvatske te slabostima mjesne samouprave. O otocima piše Defilippis (1997.) Otoci su pretežito ruralni prostori a zbog svojih geografskih obilježja imaju specifične razvojne društvene, demografske i gospodarske probleme. Na tekst o konceptu i mogućnostima otočne poljoprivrede Defilippis je ponukan *Nacionalnim programom razvitka otoka*, koji je 28. veljače 1997. godine prihvatio Sabor kao strategijski plan Hrvatske vlade. U tom planu naglasak je na otočkoj poljoprivredi. Autor, polazeći od realnog položaja obiteljske poljoprivrede, ponavlja nešto što uvijek valja ponavljati a to je da poljoprivreda nije autonomna gospodarska grana, da je čvrsto urasla u prirodnu sredinu i gospodarsku strukturu, da je ovisna o socioekonomskom stupnju razvitka, da je nema bez obitelji. Ovako složeni okvir nužan je za razvitak poljoprivrede i opstanak otočkog stanovništva i gospodarstva, pa svaka otočna strategija o svakom ovom segmentu mora voditi računa.

Pregled tema i problema na seoskoj i nacionalnoj razini u vrijeme svog urednikovanja završavam jednim tekstom o mjesnoj samoupravi radenim na temelju jednog

malog istraživanja u ratom teško pogođenom kraju koje ni same autorice, Seferagić i Lončar-Butić (1997.), ne znaju kako kategorizirati, ali vjeruju da se „rezultati mogu ograničeno ali dopustivo generalizirati“ (str. 21). Međutim ono što je važnije jest da je sistem mjesne samouprave i obnove ustrojen hijerarhijski, da stanovnici, većinom povratnici, nemaju mogućnosti utjecaja na obnovu, ali ni na druge uvjete. Nažalost, ne uviđa se da postojeća vrlo teška situacija traži puno vremena, strpljenja i vlastita angažmana stanovnika; akcijska sastavnica projekta, djelovanje na terenu, nisu produžili rezultate. Proces se obnove produljio.

5. Zaključno

Razdoblje između 1988. i 1998., često ga posve točno nazivamo tranzicijskim, po mnogo čemu najzanimljivije je vrijeme u pedeset godina života časopisa. To je razdoblje koje su obilježile promjene društveno-gospodarskog sustava, statusa granica, potom rat, okupacija i razaranje te konačno mir i razumno očekivanje boljeg. Ispod površine selo u tom vremenu doživljava najprije pripremu svoje tranzicije i potom tranziciju koja je, zadana postojećim obilježjima i bez prikladne pripremljenosti, trajala dulje od potrebnog i koja nije uspjela u tom vremenu ostvariti bitne pomake u modernizacijskim procesima u najvećem dijelu ruralnoga. Kontinuirano se u časopisu u ovom razdoblju piše o krizi hrvatskog sela, njegovoj transformaciji, uvijek novim problemima, a časopis, osobito u tekstovima koji se temelje na originalnim ili sekundarnim empirijskim podacima, poput znanstvenog kroničara iz godine u godinu prati mijene, osobito one društvenog karaktera. Seljaci, nositelji seoske društvenosti, prate sa zaostatom promjene u globalnom društvu i postupno se transformiraju skromno mijenjajući, nažalost, osnovne materijalne pretpostavke za razvojni iskorak.

Mnogi će se problemi opet morati otvarati, raspraviti i vidjeti što s hrvatskom poljoprivredom i hrvatskim selom.

Čitajući SS, da i ne spominjem druge izvore, vidljivo je da su autori istraživači upozoravali na bitna problematična razvojna obilježja sela, poljoprivrede i seoskog prostora.

Toliko je problema, procesa koji se ne istražuju, ruralne i poljoprivredne politike koje ne daju rezultate, sve je više praznih sela, sve veći nerazmjer u razvijenosti pojedinih regija itd. A nitko u vlasti i gospodarstvu koje se oslanja na poljoprivredne proizvode i druge primarno ruralne sirovine poput voda, šuma i sl. nema potrebu saznati što se točno događa u ruralnom prostoru, kako rješavati probleme, kako koncipirati razvoj sela, kako izbjeći štetne posljedice nekih mjera; nikoga ne zanima kamo ide hrvatsko selo. Konačno, znamo li kakvo selo želimo? Velika empirijska istraživanja već se dugo ne provode, a kad nema istraživanja onda ni istraživači ne stasaju. A onda ne može opstati ni tako dobar časopis kao što je bila *Sociologija sela*. Pokazuje se da u kriznim razdobljima, ponajprije stradaju selo i ruralna sociologija. Manjak ruralnosociologijskih istraživanja doveo je u pitanje sam časopis, pa je njegov izdavač odlučio promijeniti naziv u *Sociologija i prostor*, otvarajući tako mogućnost objavljivanja tekstova iz šireg sociologijskog znanstvenog interesa.

Suvremena sociologija sela postavlja druga pitanja i uključuje se svojim općim znanjima o društvenim procesima i fenomenima u razumijevanje novog i traženje razvojnih koncepcija koje su primjerenije i uspješnije za selo i ruralni prostor uopće, ali i koje su od općeg interesa. Više se koristi znanjima, pristupima, rezultatima i postupcima niza disciplina srodnih znanosti i uz njihovu pomoć lakše uočava svakodnevne probleme, postavlja relevantna sociologijska pitanja, traži odgovore, sudjeluje u oblikovanju ruralne budućnosti.

Ono je moglo biti gore, a ovo je moglo biti bolje! Očigledno je da nas političari nikad nisu ni čitali ni poslušali. Nažalost, ne vidim ni jedan razlog da to naprave sada.

Literatura

1. Barbič, A. (1990). Prema «novom» poimanju ruralnosti. *Sociologija sela*, 28 (109/110): 173-183.
2. Bašić, K. (1994). Socijalna topografija Zagreba - dihotomija grada i suburbija. *Sociologija sela*, 32 (1/2): 27-42.
3. Batorović, M. i Kraljević, S. (1993). Ilok u okruženju, izlazak u konvoju, Iločani u progonstvu. *Sociologija sela*, 31 (3/4): 183-194.
4. Bejaković, P. (1990). Demografski aspekti zaposlenosti u Hrvatskoj. *Sociologija sela*, 28 (107/108): 87-99.
5. Bibliografija - 30 godina Sociologije sela (1992). *Sociologija sela*, 30 (3/4): 213-284.
6. Bilušić, A. (1992). Važnost brzine pretvorbe i trajnog priliva poduzetničkog kapitala u procesu obnove i razvoja Hrvatske. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 113-124.
7. Budin, T. (1992.). Agrarna struktura kao činitelj razvitka hrvatske poljoprivrede. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 45-52.
8. Cifrić, I. (1987). Industrijalizacija i ruralne sredine. *Sociologija sela*, 25 (95/98): 37-44.
9. Cifrić, I. (1990.), Prema ekologiji ruralnih sredina, *Sociologija sela*, 28 (109/110), 151-160
10. Cifrić, I. (1992). Sociokulturni aspekti obnove i razvitka sela. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 1-6.
11. Cifrić, I. (1993). Novi socijalni kontekst - novi odnos prema okolišu. *Sociologija sela*, 31 (1/2): 1-10.
12. Crnković-Pozaić S. (1994). Preobrazba hrvatske poljoprivrede s aspekta zaposlenosti. *Sociologija sela*, 32 (1/2): 69-84.
13. Cvjetičanin, V. (1987). *Sociologija sela*, 25 (95/98): 45-54.
14. Čiček, J. (1990). Ekološki aspekti ruralnog razvoja u Hrvatskoj. *Sociologija sela*, 28 (109/110): 255-261.
15. Defilippis, J. (1990). Treba li nam strategija razvoja seoske sredine?. *Sociologija sela*, 28 (109/110): 161-171.
16. Defilippis, J. (1993). Upravljanje integralnim razvitkom ruralnih područja, *Sociologija sela*, 31 (1/2): 35-39.
17. Defilippis, J. (1993a). Promjene zemljišnih kapaciteta i psojedovne strukture obiteljskih gospodarstava Hrvatske. *Sociologija sela*, 31 (3/4): 165-171.

18. Defilippis, J. (1997). Koncept i mogućnosti razvitka otočne poljoprivrede. *Sociologija sela*, 35 (1/4): 1-10.
19. Hodžić, A. (1988). Kulturna emancipacija seljaštva. *Sociologija sela*, 26 (101/102): 205-212.
20. Hrženjak, J. i sur. (1989). Jalžabet između prošlosti i budućnosti. *Sociologija sela*, 26 (103/104): 1-131.
21. Jollivet, Marcel (1997). La «vocation actuelle» de la sociologie rurale. *Ruralia*, 01/1997.
22. Kel, J. (1996). Korož: što nam se dogodilo u Domovinskom ratu?. *Sociologija sela*, 34 (1/2): 115-125.
23. Kolega, A. (1992). Marketinška strategija hrvatske poljoprivrede. 109-112.
24. Lajić, I., Šterc, S. (1990). Migracijska bilanca općina Hrvatske u razdoblju 1971-1981. *Sociologija sela*, 28 (107/108): 19-31.
25. Magdalenić, I. (1988). Seljaci i SK krajem osamdesetih. *Sociologija sela*, 26 (99/100): 169-181.
26. Magdalenić, I. i Župančić, M. (1993). Seljačke ocjene o javnim službama u poljoprivredi Hrvatske. *Sociologija sela*, 31 (1/2): 55-53.
27. Magdalenić, I.; Petak, A. i Župančić, M. (1994). Očekivanja hrvatskih seljaka od javne poljoprivredne savjetodavne službe. *Sociologija sela*, 32 (3/4): 123-148.
28. Malić, A. i Jugović, M. (1994). Tok deagrarizacije i deruralizacije u Zagrebačkoj županiji. *Sociologija sela*, 32 (1/2): 43-52.
29. Mendras, H. (1967). *La fin des Paysans*. Paris: SEDEIS.
30. Milinković, B. (1992). Kriza, rat, obnova; prilog bibliografiji. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 155-182.
31. Nejašmić, I. (1990). Osnovne značajke depopulacije u Hrvatskoj u razdoblju 1953-1981. *Sociologija sela*, 28 (107/108): 33-50.
32. Nejašmić, I. (1991). Moguća revitalizacija sociodemografski depresivnih (seoskih) prostora Hrvatske. *Sociologija sela*, 29 (111/114): 11-24.
33. Nejašmić, I. (1994). Populacijski razvitak Zagreba. *Sociologija sela*, 32 (1/2): 1-12.
34. Penava, Š. (1994). Memento za Tovarnik. *Sociologija sela*, 32 (1/2): 85-99.
35. Petak, A. (1989). Jugoslavensko seljaštvo i obrazovanje u eri scijentizacije. *Sociologija sela*, 27 (105/106): 235-258.
36. Pirec, D. (1989). Poljoprivredna proizvodnja i odnosi u agraru. *Sociologija sela*, 27 (105/106): 161-171.
37. Puljiz, V. (1987). Ruralno-sociološka istraživanja i glavni trendovi promjena u našem selu. *Sociologija sela*, 25 (95/98): 9-18.
38. Puljiz, V. (1988). Seljaštvo u Jugoslaviji. *Sociologija sela*, 26 (99/100): 5-23.
39. Puljiz, V. (1989). Ruralna sociologija. *Sociologija sela*, 26 (103/104): 133-138.
40. Puljiz, V. (1992). Hrvatsko selo: bilanca i perspektiva. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 29-35.
41. Puljiz, V. i Štambuk, M. (1992.). Promjene u hrvatskom selu i časopis Sociologija sela. *Sociologija sela*, 30 (3/4): 207-212.
42. Puljiz, V. (1993). Ljudski faktor i ruralni razvitak. *Sociologija sela*, 31 (1/2): 11-16.
43. Rendulić, A. (1992). Istina o stradanju sela Lovasa i njegovih žitelja za vrijeme okupacije srbočetničke vojske. *Sociologija sela*, 30 (3/4): 285-296.
44. Seferagić, D. (1992). Socijalni aspekti gradskog života u ratu (primjer Hrvatske).

- Sociologija sela*, 30 (1/2): 101-107.
45. Seferagić, D. i Lončar-Butić, N. (1997). Mjesna samouprava u razdoblju obnove. *Sociologija sela*, 35 (1/4): 21-46.
 46. Stipetić, V.; Vajić, I. i Novak, I. (1992). Obnova i razvitak hrvatske poljoprivrede, sela i poljoprivrednih gospodarstava. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 7-17.
 47. Štambuk, M. (1990). Stanovništvo i domaćinstva gradskih i seoskih naselja. *Sociologija sela*, 28 (107/108): 63-76.
 48. Štambuk, M. (1991). Društvene mijene ruralnog prostora Hrvatske. *Sociologija sela*, 29 (111/114): 1-10.
 49. Štambuk, M. (1993). Neki pokazatelji neujednačenog prostornog rasporeda poljoprivrednog pučanstva u Hrvatskoj. *Sociologija sela*, 31 (1/2): 17-34.
 50. Štambuk, M. (1994). Ruralna društva u sjeni metropole. *Sociologija sela*, 32 (1/2): 13-25.
 51. Tadić, M. i Tadić, V. (1992). Promjene u poljoprivredi istočnoeuropskih zemalja. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 125-134.
 52. Tomić, D. (1989). Aktivan pristup razvoju individualnog sektora poljoprivrede u Jugoslaviji. *Sociologija sela*, 27 (105/106): 151-160.
 53. Župančić, M. (1987). Suvremene društvene i tehnološke promjene i perspektive razvoja sela. *Sociologija sela*, 25 (95/98): 3-7.
 54. Župančić, M. (1991). Neki aspekti modernizacije seoskih gospodarstava. *Sociologija sela*, 29 (111/114): 45-55.
 55. Župančić, M. (1991a). Poslijeratna obnova kao mogućnost revitalizacije seoskih područja. *Sociologija sela*, 30 (1/2): 37-43.
 56. Župančić, M. (1993). Socioekonomske promjene i mogućnosti razvitka sela. *Sociologija sela*, 31 (3/4): 131-143.
 57. Župančić, M. (1994). Vitalna gospodarstva i preobražaj hrvatske poljoprivrede. *Sociologija sela*, 33 (1/4): 1-17.
 58. Wertheimer-Baletić, A. i Gelo, J. (1990). Ukupno i prirodno kretanje stanovništva Hrvatske. *Sociologija sela*, 28 (107/108): 1-18.

Maja Štambuk

Institute of Social Sciences Ivo Pilar (retired), Zagreb, Croatia
e-mail: Dr.maja.stambuk@gmail.com

Rural Sociology (1987-1998) - Mirror of Transition Difficulties

Abstract

Transition period from 1988 to 1998 was in many ways the most exciting time in the 50 years of the journal. It was a period marked by the socio-economic change, political status of borders, Homeland War, occupied territory and destruction and, finally, peace and reasonable expectations of a better life. During that period the village experienced preparation for transition and the transition itself which, due to the circumstances and without adequate arrangements, lasted longer than necessary and which, in most rural parts, did not significantly move towards modernization. The journal permanently dealt with the crisis of the Croatian village, its transformation, constant problems. A scientific chronicle of social changes, it regularly published texts based on primary or secondary empirical data. Farmers, bearers of rurality, "followed" global changes and transformed gradually. Unfortunately, their material conditions never changed fast and good enough for a development breakthrough.

Key words: the editor's period, *Rural Sociology*, transition, crisis of the Croatian village, development..